

Å male farger med gråblyant

To bøker viser på hver sin måte hvor underutviklet det norske språket er for å forstå rasisme.

FOTO PRIVAT

ANJA SLETTE LAND

Førstelektor i retorikk ved Universitetet i Oslo og spaltist i Samtiden.

Anja Slette Land

Hvorfor er det så vanskelig å snakke åpent om rasisme i dag? Vi ser det hele tiden, i offentligheten, i sosiale medier og i mange andre sosiale sammenhenger: Noen reagerer på en ytring de opplever som rasistisk, og blir møtt med anklager om at de truer ytringsfriheten. Noen klager på en eller annen urett de har opplevd på bakgrunn av sin hudfarge, og utløser et skred av klagemål fra andre som også har opplevd noe kjipt her i livet. Noen ber om å bli tatt litt mer hensyn til og blir beskyldt for å «trekke rasismekortet» og bidra til krenkelseshysteri.

To bøker som kom på tampen av fjoråret, *Rasismens poetikk* av Guro Sibeko og *Rasismens retorikk* av Frode Helland, setter denne problemstillingen i et litt nytt lys.

Sibekos *Rasismens poetikk* handler om hvordan rasisme kommer til syne i Norge i dag. Bokens tittel kan føles litt misvisende – en poetikk er strengt tatt en tekst om hvordan man skal dikte, mens dette er en essaysamling der hvert kapittel begynner med et dikt. En rød tråd gjennom hele boken setter likevel ordet «poetikk» i et nytt lys. Det handler om ikke å være i stand til å kommunisere hva man tenker, føler og erfarer fordi man mangler et språk – eller rettere sagt, at majoritetsbefolkningen aldri har prioritert å lære seg begreper

som forklarer verden slik du opplever den.

Hellands *Rasismens retorikk* undersøker sentrale troper og figurer i rasistisk retorikk, og det virker som om formålet er å dokumentere at rasisme fortsatt finnes i det norske samfunnet. Boken viser frem likheter mellom dagens rasisme, som mange hardnakket benekter at eksisterer, og 30-tallets antisemittisme – som de aller, aller fleste fordømmer.

Det mest påfallende med å lese disse bøkene i sammenheng er hvor forskjellig Sibeko og Helland ser på rasisme, og hva som skal til for å løse problemet. Selv om forfatterne sikkert ville satt pris på hverandres bøker – de deler et åpenbart genuint antirasistisk engasjement – virker det som de lever i hver sin tid. Mangelen på et felles språk, som Guro Sibeko er opptatt av, forklarer mye av årsaken.

Rasismens poetikk inviterer leseren inn i et nytt språkfelleskap, der begreper som «melaninrik», «kokosnøtt», «mikroaggresjoner», «privilegier», «interseksjonalitet» og «skjørhet» står sentralt:

Jeg håper du vil ta deg tid til å bli kjent med de ordene, for sånn det er nå, virker ikke språket mitt særlig godt. Jeg kan bare bruke det til å snakke med akademikere som har studert rasisme i årevis, eller folk som har

blitt utsatt for rasisme hele livet. Skal jeg snakke med andre venner, kolleger, slektninger eller naboer, må jeg fortsatt knote på et språk som ikke finnes, bruke ord som er lagd for andre virkeligheter. Det er som å male farger med gråblyant. (s. 19)

Rasismens poetikk er ingen fagbok, men den plasserer seg tydelig i en nå ganske etablert tradisjon som ser sammenhenger mellom ulike former for utsatthet i samfunnet. Sibeko beskriver følelsen av utenforskap på en måte som de fleste som i løpet av livet har opplevd å være en outsider, kanskje kan kjenne seg igjen i. Hun forteller om rotløshet, av alltid å bli definert av det som skiller en fra fellesskapet, av å være den som alltid har dårligst forhandlingsposisjon når konflikter oppstår.

Rasismens retorikk tilhører et annet paradigme innen antirasistisk tenkning, der rasisme primært anses som umoralsk, uviten-skapelig og – sett i et historisk perspektiv – potensielt katastrofalt. Forfatteren er professor i nordisk litteratur, dekan ved HF-fakultetet og mangeårig leder for Senter for Ibsen-studier ved Universitetet i Oslo. I denne boken er Frode Helland spesielt opptatt av dehumaniserende retorikk som fremstiller «de andre» som farlige, onde eller uintelligente, og som dermed bidrar til å legitimere diskriminering og overgrep. Sett i lys av 22. juli 2011 og det rasistisk motiverte drapet på Johanne Zhangjia Ihle-Hansen i fjor, er denne typen retorikk spesielt viktig å forstå og bekjempe.

Rasismens retorikk utgir seg imidlertid for å være en bok om rasistisk retorikk i offentligheten mer allment, og da blir dette perspektivet litt snevert. De siste 10–15 årene har minoriteter i langt større grad enn tidligere tatt – og fått – ordet i offentligheten, og satt rasisme, antisemittisme og islamofobi på agendaen fra de utsattes perspektiv. Denne

utviklingen har skapt et betydelig større begrepsapparat for å forklare hva rasisme er, som Guro Sibeko er inne på. I *Rasismens retorikk* glimrer de utsattes perspektiv med sitt fravær. Helland refererer noen steder til amerikansk forskning som sier at rasistisk retorikk er skadelig for gruppene det gjelder, men sier lite om hvordan. Dermed bidrar boken – helt sikkert uintendert – til å usynliggjøre minoriteters perspektiver, og dermed til å innsnevre definisjonen av rasisme.

Å ALDRI KUNNE SENKE SKULDRENE

Rasismens poetikk viser hvorfor det er problematisk å utelate utsatte gruppers stemmer fra diskusjoner om rasisme: Hele tematikken oppleves ulikt for majoritetsbefolkningen enn for mennesker med en annen hudfarge eller etnisitet. Guro Sibeko kommer selv fra Skjetten utenfor Lillestrøm, med en norsk mor og en sørafrikansk far. Hun omtaler seg selv som en «kokosnøtt» – brun utenpå og hvit inni – et uttrykk som brukes om å være norsk, men å bli betraktet som en utlending. Et sentralt poeng i boken er at hun, på grunn av sitt utseende, ikke kan unngå å forholde seg til temaet rasisme til daglig. Mens den hvite majoriteten har mulighet til å se bort, må de som har mer *melanin* i huden – svarte, brune og røde fargepigmenter – leve med stadige konfrontasjoner om at de ikke passer inn.

Et kanskje banalt, men talende eksempel er at Sibeko stadig får spørsmålet: «Hvor kommer du *egentlig* fra?» For medlemmer av majoritetsbefolkningen kan spørsmålet virke helt uskyldig, ja til og med være positivt ment – et tegn på vennlig nysgjerrighet. Sibeko omtaler slike uforvarende påminnelser om utenforskap som *mikroaggresjoner* – noe melaninrike mennesker opplever som «bitte små elektrosjokk som minner oss om at vi aldri kan senke skuldrene». Boken gir

Boken viser frem likheter mellom dagens rasisme, som mange hardnakket benekter at eksisterer, og 30-tallets antisemittisme – som de aller, aller fleste fordømmer.

FRODE HELLAND
Rasismens retorikk
 Pax Forlag, 2019

et tydelig svar på anklagen om at antirasister overdriver og tolker «uskyldige utsagn» som uttrykk for rasisme. Gjennom en flittig bruk av eksempler viser forfatteren hvordan omfattende rasistiske overgrep mot mennesker opp igjennom historien har festet seg i psyken deres og skapt en varhet for alle tegn på at de ikke regnes som fullverdige medlemmer av samfunnet. I en av mange sterke beskrivelser viser hun til norske skolebøkers fremstilling av slavehandel, jødeforfølgelser, nedslaktingen av den amerikanske urbefolkningen og diskrimineringen av samer:

Før eller seinere innser vi at vi ikke ville vært heltene i de historiene. Vi ville ikke gjemt jøder på loftet eller trøsta samiske barn på internatet. Vi ville vært ofrene, de som ble voldtatt av mannskapet på slaveskipene eller som så blåjakene slakte familiene våre. Vi er dem som har lavere verdi enn andre. Når noen skal ofres, vil det alltid være vi som ledes først til slakterbenken. (s. 29)

RASISME FRA ET MAJORITETSPERSPEKTIV

Rasismens retorikk tar for seg yringer som majoritetsbefolkningen lettere vil identifisere som rasisme, i hvert fall om man husker hva som sto i skolebøkene og er enig med historiens moralske dom. Frode Helland ser på sentrale kjennetegn ved rasismen som har figurert i offentligheten det siste århundret, og viser tydelige fellestrekk ved den nedsettende språkbruken om jøder, mørkhudede og muslimer som har preget ulike tidsepoker. Kort oppsummert handler det om å skille skarpt mellom «oss» og «dem», og fremstille «de andre» som mindreverdige eller farlige. Ved å ta utgangspunkt i måten samfunnet kategoriserer mennesker på, får Helland frem flere seiglivede typologier. I en undersøkelse av hvordan jøder ble beskrevet i norsk avisoffentlighet fra 1918 til 1940, finner han fem grunnfordommer: kommunistjøden, kapitalistjøden, jøden som seksuell trussel, mistenkelig religion og konspirasjoner.

Helland skriver lite om antisemittismen i nyere tid, men de fleste av disse typologiene kan man kjenne igjen i samfunnsdebatten den dag i dag, spesielt i sosiale medier. Sett i lys av Sibekos begrepsapparat og nyere forskning på norsk antisemittisme på 1930-tallet, føles det likevel som om Hellands begreper ikke er uttømmende. Man kunne for eksempel lagt til typologien «jøden som ikke-norsk», som viser til samme type utenforskap som Sibeko beskriver som en kilde til fundamental utrygghet. I boken *Hva visste hjemmefronten?* (2018) viste Marte Michelet at oppfatningen om at jøder ikke var norske, var utslagsgivende for at motstandsbevegelsen ikke prioriterte å hjelpe dem under annen verdenskrig.

Hellands analyse av antisemittisme i denne perioden illustrerer på flere måter hvor ulikt historien kan leses fra utsatte og privilegerte ståsteder. For eksempel går han gjennom en tekstkorpus av avistekster og kategoriserer beskrivelser av jødene der

som «positive», «negative» og «nøytrale». Følgende tekstutdrag klassifiserer han som «nøytral»:

Adresseavisen meddelte den 30. desember 1938 at det var tatt «drastiske skritt mot jødene i Tsjekkoslovakia», hvor jødene skulle registreres, «fjernes helt fra politikken [...] ikke ha statstjenestemannsstillinger og heller ikke være lærere» og «jødiske formuer skal underkastes kontroll», det siste for å finne ut «hvordan formuen er oppstått». (s. 64)

Helland medgir at teksten mistenkeliggjør jøder og overtar tyske myndigheters måte å omtale sine overgrep på. «Det fins argumenter for å klassifisere en slik artikkel som negativ til jødene, men tvilen gjør at jeg har rubrisert den som nøytral», skriver han (s. 64). Et påtrengende spørsmål i denne sammenhengen er hvem en slik tekst fremstår som nøytral for; det er vanskelig å se for seg at norske jøder i 1938 skulle kunne lese denne teksten med lett sinn.

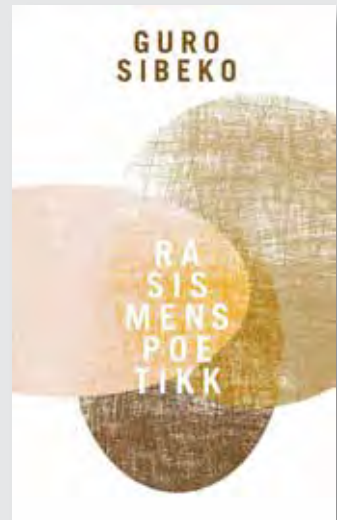
FEIL TID FOR INNFORSTÅTT ENIGHET

Størsteparten av *Rasismens retorikk* handler om rasisme i vår tid, og særlig fremstillinger av mørkhudede mennesker og uttrykk for islamofobi i offentligheten. Her går Helland til angrep på tre personer, Human Rights Service-leder Hege Storhaug, «islamkritiker» Truls Wyller og «kulturkriger» Kjetil Rolness. I disse kapitlene havner den retoriske analysen i baksetet, og indignasjonen tar overhånd. I innledningen til kapitlet om Kjetil Rolness skriver Helland:

Her er jeg altså ute etter å beskrive karakteristiske trekk ved en bestemt type skribent. Dette er en skribent som man kan finne igjen i litt varierende avskyninger i de fleste vestlige land i dag: godt voksne, hvite menn med middelklassebakgrunn og nokså høy utdanning som insisterer på å stå for det de kaller «fakta», «logikk» og «opplysning», mens de i realiteten reproducerer fordommer i et dannet og velformulert språk. (s. 147)

I kapitlet går Helland løs på logikken i noen av Kjetil Rolness' tekster, som han gjengir i fragmenter og med lite kontekst. Han anklager skribenten blant annet for å fare med «tøv», bedrive «sofisteri» og vise «overraskende svake matematikkunnskaper». Uten videre belegg hevder han at «et klart mål» for «menings-entreprenører» som Rolness, er «at det skal bli vanskeligere å snakke om rasisme som et reelt problem» (s. 148).

Man skal være ganske trygg på at leseren er enig med sine grunnantakelser for å argumentere på denne måten. Og hvis det er én ting som kjennetegner den retoriske situasjonen rasismedebatten utspiller seg i, i vår tid, er det at man ikke kan ta en slik enighet for gitt. Flere av Rolness-sitatene Helland trekker frem, kan tolkes på flere måter. Argumentasjonen

GURO SIBEKO
Rasismens poetikk
Ordatoriet Forlag, 2019

Det mest påfallende med å lese disse bøkene i sammenheng, er hvor forskjellig Sibeko og Helland ser på rasisme, og hva som skal til for å løse problemet.

han griper fatt i, pågår på et metadebattnivå – altså debatten om rasismedebatten – som godt kunne trengt en opprydning, for her snakker folk virkelig forbi hverandre. For eksempel viser Helland til en kommentar i Dagbladet fra 2008, der Rolness kritiserer det såkalte Mangfoldsåret for å opprettholde kulturelle stereotyper og dermed lenke individer til sitt opphav. Rolness går hardt ut mot kulturrelativismen, som var et sentralt stridstema i den antirasistiske debatten rundt tusenårsskiftet, og fortsatt var det da han skrev kommentaren. Helland tolker teksten dithen at Rolness mener at «selve ideen om et mangfoldsår er forkastelig, fordi det kan bidra til å styrke fremmede kulturer i Norge» (s. 150). Et nyere eksempel er fra 2015, der Rolness argumenterer for at «vår tids politiske korrekthet» har ødelagt satiren. Helland siterer ham på at den nye logikken har blitt som følger: «Ingen kan bestride såre følelser. Alle må respektere dem. Si deg krenket, og du får makten til å tolke alt i verste mening. Avsenderen er alltid ond» (s. 153). Konklusjonen, ifølge Helland, er at Rolness mener at rasisme ikke finnes, at det bare er ofrene og antirasistiske talsmenn som er lettkenkede. Uten videre nysgjerrighet for de mange dilemmaene og interessemotsetningene som har vevd seg inn i rasismedebatten, slår Helland fast at Rolness primært viderefører gamle rasistiske typologier og grunnformer.

INDIGNASJONENS PROBLEM

Insisteringen på at alt egentlig er ved det samme gamle, setter Hellands perspektiv i konflikt med Sibekos prosjekt. Han finner bare én type *pathos*, altså følelsesappell, hos Rolness: frykt. Dermed overser han en annen type *pathos* som fremstår som mer påtakelig i rasismedebatten: indignasjon. Forestillingen om at antirasismen i dag er et rådende

tankegods – det politisk korrekte – skaper sterke motforestillinger mot å lytte og prøve å forstå det interseksjonelle perspektivet, noe som trolig er en viktig årsak til at mye av dette tankegodset er så ukjent i Norge. Nå skal det sies at Hellands bok også er et anklageskrift som henvender seg til leseren gjennom indignasjon, så det hadde kanskje vært litt frekt om han hengte seg veldig opp i indignasjonsretorikken til Rolness.

Guro Sibekos bok både tematiserer og illustrerer problemet med den utbredte indignasjonen rundt temaet rasisme. Forfatteren forteller at hun misliker sterkt å snakke om rasisme hun selv har erfart eller vært vitne til, fordi folk ofte blir sinte og aggressive, begynner å gråte eller forneker at det kan ha skjedd. Hun argumenterer for at fornektelsen har samme opphav som rasismen, altså forestillingen om at grupper står i et motsetningsforhold til hverandre basert på hudfarge. I et samfunn der rasisme regnes som illegitimt, skaper denne motsetningen en «skjørhet» for raserelatert stress. Derfor føler hvite mennesker seg lett anklaget når begrepet kommer opp, skriver hun: «Hvis melaninrike blir utsatt for rasisme, må hvite være rasister» (s. 93). I boken gjør Sibeko omtrent alt hun kan for å unngå å bli lest gjennom denne dikotomien. Hun retter ingen pekefinger mot noen, men insisterer på at vi alle – hun selv inkludert – lever i en rasistisk kultur og bidrar til å opprettholde denne kulturen i ord og gjerning hele tiden. I stedet oppfordrer Sibeko leseren til å erkjenne sine privilegier, som hun definerer som «fravær av en spesifikk type vanskeligheter», enten det er rasisme, kjønnsdiskriminering eller diskriminering av funksjonshemmede. Hun legger til grunn at den som erkjenner årsaken til at andre grupper kan føle seg utrygge i samfunnet, vil være bedre i stand til å ta hensyn.

SAMMENLIKNINGSPROBLEMET

Som leseren sannsynligvis allerede har skjønnet, har jeg mer tro på Sibekos antirasistiske tilnærming enn Hellands. Men begge bøkene illustrerer en utfordring med det tilgjengelige begrepsapparatet om rasisme, som i mangel av et bedre ord kan kalles *sammenlikningsproblemet*.

Helland legger til grunn at fortidens rasisme er allment anerkjent som et problem, mens nåtidens ikke er det, og låner derfor historiske eksempler for å synliggjøre felles trekk. Det er forståelig nok, men sammenlikningen mellom nåtidens og fortidens rasisme skaper minst to problemer. For det første er diskursen om historisk rasisme og antisemittisme sterkt fundert på moral, og tett knyttet til ekstreme eksempler som holocaust, slaveri og apartheid. Det er selvsagt viktig å huske på noen av menneskehetens største forbrytelser, men i debatten om vår tids rasisme bidrar dette bakteppet til at mange føler seg urettmessig anklaget og går i forsvarsposisjon. For det andre har det etablerte begrepsapparatet om fortidens rasisme store mangler, nettopp fordi det ble utviklet før de utsattes perspektiv ble sett på som annerledes og viktig.

Sibeko sammenlikner rasisme med islamofobi, sexisme, homofobi og marginalisering av funksjonshemmede. Ut fra måten hun beskriver problemet på, kunne man lagt til klasse, geografisk tilhørighet eller for den saks skyld faglig utenforskap; poenget hennes ser ut til å være at utsatthet er en universelt menneskelig, men kontekstspesifikk erfaring. For å få frem hva som er særegent ved rasisme, setter hun ulike former for marginalisering opp mot hverandre. Her oppstår det en hel haug med nye problemer. For eksempel skriver hun at en forskjell på homofobi og rasisme er at homofile i det minste har muligheten til å skjule hvem de er. I mange tilfeller er nok dette riktig, men det finnes mange homofile som ikke har det alternativet, eller som lever i konstant frykt for å bli avslørt. Det er uansett uakseptabelt at noen skal måtte skjule hvem de er i Norge i dag.

Sammenlikninger av hvordan ulike grupper opplever marginalisering, får altså frem noen hovedtrekk, mens det tydelig underkjenner

Sammenlikninger av hvordan ulike grupper opplever marginalisering, får frem noen hovedtrekk, mens det tydelig underkjenner andre.

andre. Sibeko problematiserer selv måten hun setter grupper opp mot hverandre på. For eksempel forteller hun om en traumatisk opplevelse av rasisme i helsevesenet, og følger opp med å understreke for leseren at «jeg mente ikke å nedvurdere dine vonde sykehusinnleggelse. Jeg ville bare ha litt støtte» (side 95). Det er kanskje symptomatisk at Sibekos språkbruk er tettpakket med slike modifikasjoner: Det er ikke empatien med andres problemer som er begrenset, men de språklige kategoriene hun har til disposisjon. Konkurranselogikken ligger og dirrer under overflaten i diskursen om utsatthet, enten man vil det eller ikke.

Spørsmålet blir da hvorfor både Helland og Sibeko velger å tematisere rasismen i dag ved å sammenlikne problemet med noe annet. Jeg tror det handler om at tematikken ikke har noen selvstendig berettigelse i samfunnet. Samfunnsspørsmål som gjelder oss alle, trenger liksom ikke noe sammenlikningsgrunnlag: Vi kan slå fast at utdanning, eldreomsorg og trygge veier er viktig, og alle skjønner hvorfor. Når det kommer til rasisme, er samfunnet delt inn i separate språkfelleskap som ikke klarer å kommunisere med hverandre, men forgjeves prøver å male farger med gråblyant, for å låne Sibekos metafor. *Rasismens poetikk* og *Rasismens retorikk* gir hver sine svar på hvordan problemet viser seg i samfunnet, men sammen belyser de noe vel så viktig: Hvorfor det er så vanskelig å snakke om rasisme i dag. ■